

NBFC વિશે જાણવા જેવી બધી જ માહિતી

(A) વ્યાખ્યાઓ :

(૧) નોન બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપની એટલે શું?

નોન-બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપની એ છે કે જે કંપની

(i) કંપની ધારો ૧૯૫૬ હેઠળ નોંધાયેલ હોય

(ii) એનો મુખ્ય ધંધો એ ધિરાણ અને શેરો/સ્ટોક/બોન્ડ્સ/ડિબેન્ટ્સ/જમીનગીરીઓમાં રોકાણનો હોય, લીઝિંગની પ્રવૃત્તિ, ભાડા ખરીદ, વીમા, ચીટ ફંડ પ્રવૃત્તિ હોય અને

(iii) જેની મુખ્ય ધંધો એક કે વધુ હપ્તાઓમાં ડિપોઝિટ સ્વીકારવાની હોય, કોઈ પણ સ્કીમ અન્વયે કે કોઈ પણ પ્રકારની વ્યવસ્થા હેઠળ, જો કે એવી સંસ્થા કે જેનો મુખ્ય ધંધો ખેતીની પ્રવૃત્તિ, ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ, વ્યાપારિક પ્રવૃત્તિ અથવા તો સ્થાવર મિલકતની ખરીદ - વેચાણ કે બાંધકામની પ્રવૃત્તિ તો તેનો નોન બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપનીમાં સમાવેશ થતો નથી. (રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ ૧૯૩૪ની કલમ ૪૫ (આઈ) (c). એક મુખ્ય મુદ્દો ધ્યાન પર લેવાને રહેશે કે કલમ ૪૫ (આઈ) (c) માં જણાવેલ લોન અને એડવાન્સની નાણાંકીય પ્રવૃત્તિ એ પોતાના સિવાયની પ્રવૃત્તિની છે. આ જોગવાઈના અભાવમાં બધી જ કંપનીઓ NBFC ગણાય.

(૨) સીસ્ટેમેટિકલી મહત્વની NBFC એ કઈ છે?

જે NBFC કે જેના છેલ્લા ઓડિટ થયેલા સરવૈયા પ્રમાણે કુલ અસ્કયામતો રૂ. ૧૦૦ કરોડ કે તેથી વધુ હોય, તો તે NBFC સીસ્ટેમેટિકલી મહત્વની NBFC છે. આ વર્ગીકરણનો તર્ક એ છે કે આવી NBFC ની પ્રવૃત્તિઓ દેશની નાણાંકીય સ્થિરતા ઉપર અસર પાડે છે.

(B) આરબીઆઈ દ્વારા નિયમન થતું હોય તેવી સંસ્થાઓ

(૩) શું રિઝર્વ બેન્ક બધી જ નાણાંકીય કંપનીઓ પર નિયમન કરે છે?

ના, કેટલાક નાણાંકીય ધંધાઓના નિયમન અને નિરીક્ષણ માટે કાયદા દ્વારા ઘડવામાં આવેલા ચોક્કસ નિયમનકારો હોય છે, જેમકે વીમા કંપનીઓ માટે ઈરડા, મરચન્ટ બેંકિંગ કંપનીઓ, વેચર કેપીટલ કંપની, સ્ટોક બ્રોકિંગ કંપનીઓ કે મ્યુચ્યુઅલ ફંડ કંપનીઓ માટે સેબી (Securities & Exchange Board of India), હાઉસિંગ ફાઇનાન્સ કંપનીઓ માટે National Housing Bank, કંપની બાબતોનું મંત્રાલય નિધી કંપનીઓ માટે અને ચીટ ફંડ માટે રાજ્ય સરકારો, જે કંપનીઓ નાણાંકીય ધંધો કરતી હોય તેનું નિયમન, અન્ય નિયમનકાર દ્વારા થતું હોય પરંતુ તેવી કંપનીઓને રિઝર્વ બેન્ક દ્વારા કેટલીક જોગવાઈઓના પાલન, જેવી કે નોંધણી, તરલ અસ્કયામતોની જાળવણી, કાયદા મુજબ રાખવા પડતા ભંડોળ વગેરેમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે. નીચે આપેલ Annex માં ધંધાકીય પ્રવૃત્તિનાં પ્રકારો અને સંબંધિત નિયમનકારો દર્શાવે છે.

(૪) રિઝર્વ બેન્ક દ્વારા કયા પ્રકારની ચોક્કસ નાણાંકીય કંપનીઓનું નિયમન થાય છે?

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા નોન-બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપનીઓનું નિયમન અને સુપરવિઝન કરે છે કે જે (૧) ધિરાણનો ધંધો (૨) શેર, સ્ટોક કે બોન્ડ વગેરે ધારણ કરતી હોય અથવા (૩) નાણાંકીય લિઝિંગ કે ભાડા-ખરીદના ધંધામાં સંલગ્ન હોય. રિઝર્વ બેન્ક એવી કંપનીઓનું પણ નિયમન કરે છે કે જેનો મુખ્ય ધંધો ડિપોઝિટો સ્વીકારવાનો હોય (આરબીઆઈ એક્ટ ૧૯૩૪ની કલમ ૪૫ આઈ (સી)).

(૫) એવી નોન બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપનીઓ કે જેનો મુખ્ય ધંધાનો માપદંડ ૫૦ - ૫૦ સિધ્ધ કરતી હોય તો કેવી કંપનીઓ અંગે રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા કઈ સત્તાઓ ધરાવે છે?

આરબીઆઈ એક્ટ ૧૯૩૪ પ્રમાણે રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા એવી નોન બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપનીઓ કે જેનો મુખ્ય ધંધાનો માપદંડ ૫૦ - ૫૦ હોય તો તેની નોંધણી કરી શકે, નિર્દેશો આપી શકે. પોલીસી ઘડી શકે, તેનું ઈન્સ્પેક્શન (નિરીક્ષણ), નિયમન, સુપરવિઝન અને તેમના ઉપર દેખરેખ રાખી શકે. રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટની જોગવાઈઓ તે હેઠળ આપવામાં આવેલ નિર્દેશ / હુકમોના ભંગ બદલ દંડ કરી શકે. આવી દંડનીય જોગવાઈમાં NBFC ને જારી કરેલ સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન કેન્સલ કરવા બાબતનો સમાવેશ થાય છે અથવા તો આવી કંપનીઓને ડિપોઝિટો સ્વીકારવા પર પ્રતિબંધ અથવા તેમની અસ્કયામતોને બીજે વાળવા, ધંધો સમેટી લેવા સુધીમાં પરિણમી શકે છે.

- (C) રિઝર્વ બેંક દ્વારા નિયમન થતું હોય તેવી સંસ્થાઓ :
- (૬) વીમા કંપનીઓ, સ્ટોક બ્રોકિંગ અને મર્ચન્ટ બેંકિંગ કંપનીઓ, નિધિ કંપનીઓ, હાઉસિંગ ફાયનાન્સ કંપનીઓ અને ચીટ ફંડ કંપનીઓનું નિયમન રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા કેમ થતું નથી ?
આવી કંપનીઓને રિઝર્વ બેંકના નોંધણીના અને અન્ય નિયમોમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવેલ છે. કેમ કે તેઓ અન્ય નિયમનકારો દ્વારા નિયમન થતું હોવાથી ડબલ નિયમનને ટાળવા આમ કરવામાં આવેલ છે.
- (૭) આવી મુક્તિ આપેલ કંપનીઓ સામે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, શું કોઈ વૈધાનિક સત્તા ધરાવે છે ?
તે આપેલી મુક્તિના પ્રકાર પર આધાર રાખે છે. દા.ત. હાઉસિંગ ફાઇનાન્સ કંપનીઓને રિઝર્વ બેંકના નિયમોમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવેલ છે. બીજી entities જેવી કે ચીટ ફંડ, નિધિ કંપનીઓ, મ્યુચ્યુઅલ બેનિફિટ ફંડ કંપનીઓ, વીમા કંપનીઓ, મર્ચન્ટ બેનિફિટ કંપનીઓ, સ્ટોક બ્રોકિંગ કંપનીઓ વગેરેને નોંધણીની જરૂરિયાત, તરલ અસ્કયામતોની જાળવણી અને કાયદેસર ભંડોળ વગેરેમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવેલ છે. RBI એવા આદેશો જારી કરતી નથી કે જેથી બીજા નિયમનકારોએ જારી કરેલા આદેશો સાથે ટકરાય. દા.ત. હાઉસિંગ ફાયનાન્સ કંપનીઓનું નિયમન નેશનલ હાઉસિંગ બેંક દ્વારા થાય છે, વીમા કંપનીઓનું નિયમન ઈરડા દ્વારા, સ્ટોક બ્રોકિંગ કંપનીઓ, મર્ચન્ટ બેંકિંગ કંપનીઓ, વેન્ચર કેપિટલ કંપનીઓ અને એવી કંપનીઓ જે સામૂહિક રોકાણ સ્કીમ (CIS) ચલાવતી હોય તેમનું નિયમન સેબી દ્વારા થાય છે. નિધી કંપનીઓનું નિયમન કંપની બાબતોનાં મંત્રાલય દ્વારા અને ચીટ ફંડ કંપનીઓનું નિયમન જે તે રાજ્ય સરકારો દ્વારા કરવામાં આવે છે.
- (૮) શું રિઝર્વ બેંક એવી કંપનીઓનું નિયમન કરે છે કે જેઓ તેમની નાણાંકીય પ્રવૃત્તિઓ તેમના બિઝનેસના એક ભાગ તરીકે ચલાવે છે ?
રિઝર્વ બેંક એવી કંપનીઓનું નિયમન અને સુપરવિઝન કરે છે કે જેમની નાણાંકીય પ્રવૃત્તિઓ તેમના ધંધાનો મુખ્ય ભાગ હોય તેથી એવી કંપનીઓ કે જે ખેતીનાં કામોમાં જોડાયેલા હોય, ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયેલ હોય, માલના ખરીદ-વેચાણમાં જોડાયેલ હોય, સેવામાં અથવા ખરીદીની પ્રવૃત્તિઓ હોય, સ્થાવર મિલકતના બાંધકામમાં કે ખરીદ-વેચાણમાં જોડાયેલ હોય અને થોડુંકામ નાણાંકીય બિઝનેસ હોય તો, તેવી કંપનીઓનું નિયમન રિઝર્વ બેંક નહીં કરે.
- (૯) એવી કંપનીઓની બાબતમાં કે જે ૫૦ - ૫૦નું માપદંડમાં ના આવતી હોય પરંતુ ડિપોઝિટ સ્વીકારતી હોય - તો શું તે રિઝર્વ બેંકની હકુમતમાં આવશે ?
એ કંપની કે જેની નાણાંકીય અસ્કયામતો તેની કુલ અસ્કયામતોના ૫૦% થી વધુ ન હોય અને તેની કમસે કમ ૫૦% આવક આવી અસ્કયામતોથી ન હોય તો તેવી કંપની NBFC નથી. તેનો મુખ્ય ધંધો બિન નાણાંકીય પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે ખેતી પ્રવૃત્તિ, ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓ, વેપારી માલનું ખરીદ-વેચાણ, સ્થાવર મિલકતનું ખરીદ-વેચાણ કે બાંધકામ પ્રવૃત્તિ હોય તો તે કંપની નોન-બેંકિંગ, નોન ફાઇનાન્સિયલ કંપની છે. નોન-બેંકિંગ, નોન ફાઇનાન્સિયલ કંપની દ્વારા ડિપોઝિટનો સ્વીકાર એ કંપનીઓ દ્વારા જાહેર થાપણોનાં સ્વીકાર નિયમો ૧૯૭૫માં નિયમન થશે. રાજ્ય સરકારોમાં, રજીસ્ટ્રાર ઓફ કંપનીઝ આ સ્કીમોનો વહીવટ કરે છે.
- (D) મુખ્ય બિઝનેસ માપદંડ
- (૧૦) મુખ્ય બિઝનેસ તરીકે સમાવેશ થતી નાણાંકીય પ્રવૃત્તિ એટલે શું ?
મુખ્ય ધંધા તરીકેની નાણાંકીય પ્રવૃત્તિ એ છે કે જ્યારે કંપનીની નાણાંકીય અસ્કયામતો તેની કુલ અસ્કયામતોના ૫૦% થી વધારે હોય અને આવી અસ્કયામતોમાંથી થતી આવક તે કંપનીની કુલ આવકના ૫૦% કરતા વધારે હોય. જો કોઈ પણ કંપની આ બન્ને માપદંડ પરિપૂર્ણ કરતી હશે તો રિઝર્વ બેંક તેવી કંપનીને NBFC તરીકે રજીસ્ટર કરશે. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા કાયદો, ૧૯૩૪માં મુખ્ય ધંધાની કોઈ વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ માત્ર એટલા માટે એની વ્યાખ્યા આપી છે કે ફક્ત તે જ કંપની કે જે મુખ્યત્વે નાણાંકીય પ્રવૃત્તિમાં સંલગ્ન હોય, જેથી તેનું રજીસ્ટ્રેશન થઈ શકે અને તેનું નિયમન અને સુપરવિઝન તેના દ્વારા થઈ શકે અને બીજી કંઈ પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે વ્યાપાર, ઉત્પાદન અને ઔદ્યોગિક કંપનીઓ નિયમનની હકુમતમાં ન લાવી શકાય. રસ ની વાત એ છે કે આવો ટેસ્ટ એ ૫૦ - ૫૦ ટેસ્ટ તરીકે લોકપ્રિય છે અને તે કંપની નાણાંકીય બિઝનેસ કરે છે કે નહીં તે નક્કી કરવામાં લાગુ કરવામાં આવે છે.

(E) **Residuary Non Banking Company નોન-બેંકિંગ કંપની(RNBC):**

(૧૧) **Residuary નોન-બેંકિંગ કંપની એ શું છે? અને તે બીજી NBFC થી કઈ રીતે જુદી પડે છે?**

અવશેષ ભાગ નોન-બેંકિંગ કંપની (RNBC) એ NBFC કંપનીઓમાંનો એક વર્ગ છે કે જેનો મુખ્ય બિઝનેસ કોઈ સ્કીમમાં કે કોઈ વ્યવસ્થા હેઠળ કે બીજી કોઈ રીતે ડિપોઝિટો સ્વીકારવાનો છે. આવી કંપનીઓ રોકાણમાં, અસ્કયામતોનાં ધિરાણમાં કે ધિરાણમાં નથી. ડિપોઝિટની ઉઘરાણીની બાબત અને થાપણદારોની નાણાંના રોકાણની જરૂરિયાત સંબંધમાં આવી કંપનીઓની કામગીરી NBFC કરતાં જુદી જ હોય છે. જો કે આવી કંપનીઓને રિઝર્વ બેંક દ્વારા ડિપોઝિટ નહીં સ્વીકારવાના આદેશ આપવામાં આવેલ છે અને તેમનો RNBC તરીકેનાં ધંધાને સમેટી લેવાનો આદેશ આપવામાં આવેલ છે.

(૧૨) **અમે સમજીએ છીએ કે RNBC દ્વારા ડિપોઝિટ સ્વીકારવાની કોઈ મર્યાદા નથી. તો આવી ડિપોઝિટો તેમની પાસે કેટલી સુરક્ષિત છે?**

એ સાચું છે કે RNBC દ્વારા ડિપોઝિટ સ્વીકારવાની કોઈ મર્યાદા નથી. જો કે દરેક RNBC એ એ વાતની ખાતરી કરવી પડશે કે સ્વીકારવામાં આવેલી બધી જ ડિપોઝિટો એ માન્ય રોકાણોમાં જ રોકવામાં આવેલી છે. બીજા શબ્દોમાં થાપણદારોના હિતની રક્ષા માટે બીજા શબ્દોમાં, થાપણદારોના હિતની રક્ષા માટે આવી કંપનીઓ માટે એ જરૂરી છે કે ડિપોઝિટની જવાબદારીની ૧૦૦ ટકા રકમ ખૂબ જ તરલ અને સલામત સાધનો જેવા કે કેન્દ્ર - રાજ્ય સરકારોની જામીનગીરીઓ, શિડ્યુલ્ડ કોમર્શિયલ બેન્કો (SCB)ની Fixed Deposits, નાણાંકીય સંસ્થાઓ અને (SCB)ની સર્ટિફિકેટ ઓફ ડિપોઝિટમાં, મ્યુચ્યુઅલ ફંડસના યુનિટો, વગેરેમાં.

(૧૩) **જો ડિપોઝિટના હક્કો ભરવામાં ન આવ્યા હોય કે બંધ કરવામાં આવ્યા હોય તો RNBC ડિપોઝિટ જમ કરી શકે?**

ના. અવશેષ નોન બેંકિંગ કંપની ડિપોઝિટ દ્વારા ડિપોઝિટ કરવામાં આવેલ કોઈ પણ રકમ જમ કરી શકે નહીં. અથવા કોઈ પણ પ્રકારનું વ્યાજ-પ્રિમિયમ, બોનસ અથવા બીજા લાભની કોઈ પણ રકમ જમ કરી શકે નહીં.

(૧૪) **RNBC એ ડિપોઝિટ ઉપર ચૂકવવું જ પડે તેવા વ્યાજનો દર શું છે અને તેમનાં દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલી ડિપોઝિટની પાકતી મુદત કઈ હોવી જોઈએ?**

RNBC દ્વારા એક જ હપ્તામાં અથવા મહિને અથવા લાંબા ગાળે સ્વીકારેલ ડિપોઝિટ ઉપર ન્યુનતમ ૫ ટકા વ્યાજ (વાર્ષિક ચક્રવૃદ્ધિ પ્રમાણે) અને દૈનિક ડિપોઝિટ સ્કીમ ઉપર ૩.૫% લેખે વ્યાજ (વાર્ષિક ચક્રવૃદ્ધિ પ્રમાણે) ચૂકવવાપાત્ર રહેશે. અહીં વ્યાજની રકમમાં પ્રિમિયમ, બોનસ અથવા કોઈ પણ લાભ કે જે વળતર તરીકે ચૂકવવા માટે RNBC એ ડિપોઝિટર ને વચન આપેલ છે, તેનો સમાવેશ થાય છે. RNBC ડિપોઝિટ પ્રાપ્તિની તારીખથી ઓછામાં ઓછા ૧૨ મહિનાની મુદત માટે અને વધુમાં વધુ ૮૪ મહિનાની મુદત માટે ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકશે. તેઓ માંગણી થયે તરત ચૂકવવાપાત્ર થાય તેવી કોઈ પણ ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકશે નહીં. જો કે હાલમાં અસ્તિત્વમાં રહેલી બે RNBC (પીયરલેસ અને સહારા ઈન્ડિયા ફાયનાન્સિયલ કોર્પોરેશન લિ.) ને રિઝર્વ બેન્કે ડિપોઝિટ નહીં સ્વીકારવાની સૂચના આપેલ છે, અને સ્વીકારેલ ડિપોઝિટ પરત કરવાની અને તેમનો RNBC તરીકેનો ધંધો સમેટી લેવાની સૂચના આપવામાં આવેલ છે, કેમ કે, તેમનું બીઝનેસ મોડેલ સ્વાભાવિક રીતે જ ઉછરી શકે તેવું નથી.

(F) **થાપણોની વ્યાખ્યા, ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટેની પાત્રતા/અપાત્રતા ધરાવતી સંસ્થાઓ અને સંબંધિત બાબતો.**

(૧૫) **ડિપોઝિટ એટલે શું?**

ડિપોઝિટ એટલે કોઈ પણ રીતે નાણાં એકઠા કરવા તે સિવાય કે શેર મૂડી તરીકે એકઠી કરેલ રકમ, ભાગીદારી પેઢીમાં ભાગીદારો દ્વારા શેર મૂડી તરીકે આપવામાં આવેલ ફાળો, સીક્યોરિટી ડિપોઝિટ, અર્નેસ્ટ મની ડિપોઝિટ, માલ ખરીદ, સેવા કે બાંધકામ પેટે એડવાન્સમાં ચૂકવવામાં આવેલી રકમ, બેંકો નાણાંકીય સંસ્થાઓ અને નાણાં ધીરનારાઓ પાસેથી લીધેલ લોન અને ચીટ ફંડસનું લવાજમ. આ સિવાય બીજી કોઈ પણ રીતે ઉઘરાવેલ રકમ એ ડિપોઝિટ તરીકે ગણાશે.

(૧૬) **કઈ વ્યક્તિઓ (entities) જનતા પાસેથી કાયદેસર રીતે ડિપોઝિટ એકઠી કરી શકે?**

બેંકો, કો. ઓપરેટીવ બેંકો સહિત, ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે છે. નોન - બેંકિંગ ફાયનાન્સિયલ કંપની કે જેને રિઝર્વ બેન્ક દ્વારા સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન આપવામાં આવ્યું હોય તથા ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે ચોક્કસ લાઈસન્સ આપેલ હોય તે જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ એકઠી કરી શકે. બીજા શબ્દોમાં રિઝર્વ બેંકમાં રજીસ્ટર્ડ થઈ હોય તેવી બધી જ NBFCs ડિપોઝિટ

ઉઘરાવી શકે નહીં, પરંતુ તેમાંથી ફક્ત એવી જ કંપનીઓ ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે કે જે તે બાબતનું સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન ધરાવતી હોય. જોકે તેઓ પરવાનગી આપેલ હોય તેટલી હદ સુધી ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે. હાઉસીંગ ફાઇનાન્સ કે જેમને ચોક્કસ રીતે ડિપોઝિટ સ્વીકારવાની અનુમતિ આપવામાં આવેલ હોય તે અને કંપનીઓ કે જેમને કંપની બાબતોનાં મંત્રાલય દ્વારા ચોક્કસ રીતે ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે અધિકૃત કરેલ હોય તે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ઘડવામાં આવેલા ડિપોઝિટ સ્વીકારવાના નિયમો પ્રમાણે એક ચોક્કસ લિમિટ સુધી ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે છે. કો. ઓપરેટીવ કેડીટ સોસાયટી તેના સભ્યો પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે છે. પરંતુ સાધારણ જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકશે નહીં. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા ફક્ત બેંક, સહકારી બેંકો અને નોન-બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપનીઓ દ્વારા એકત્રિત કરેલ ડિપોઝિટનું નિયમન કરે છે.

બીજી કોઈ વ્યક્તિઓ (entities) માટે જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે કાયદેસર કોઈ પરવાનગી નથી. બિન નોંધાયેલ સંસ્થાઓ (UIB) જેવી કે વ્યક્તિઓ, ભાગીદારી પેઢીઓ અને બીજા વ્યક્તિઓના સમૂહો તેમના મુખ્ય ધંધા તરીકે જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે પ્રતિબંધિત છે. આવી બિન નોંધાયેલ વ્યક્તિઓ (UIB) જે તેઓ નાણાંકીય ધંધો કરતા હોય તો પણ ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે પ્રતિબંધિત છે.

(૧૭) શું રિઝર્વ બેંકમાં નોંધણી થયેલ હોય તેવી બધી જ નોન-બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપનીઓ (NBFC) ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે? રિઝર્વ બેંક પાસેથી સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન મેળવવાનો શું એ અર્થ થાય છે કે તે ડિપોઝિટ એકઠી કરી શકે?

ના, ઉપર જણાવ્યા મુજબ રિઝર્વ બેંક દ્વારા સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન આપવા માત્રથી NBFCને આપોઆપ ડિપોઝિટ સ્વીકારવા પરવાનગી મળતી નથી. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા NBFC ચોક્કસ રીતે ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે અધિકૃત કરે છે. આવી પરવાનગી નોંધણી થયેલ NBFCનાં ત્રણ વર્ષનાં દેખાવને ચકાસ્યા બાદ જ આપવામાં આવે છે. અને તે NBFC જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ ઉઘરાવી શકે તે બાબતનો સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશનમાં ચોક્કસ ઉલ્લેખ થયેલ હોય છે. હકીકતમાં એક જાહેર નીતિ તરીકે રિઝર્વ બેંકે એ નક્કી કરેલ છે કે ફક્ત બેંકો ને જ જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારવાની પરવાનગી આપવી જોઈએ અને તેથી કરીને ૧૯૯૭થી કોઈ પણ નવી NBFCને જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ ઉઘરાવવા માટે સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન જારી કરેલ નથી.

(૧૮) NBFC ને જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારવા બાબતે રિઝર્વ બેંક આટલી બધી અવરોધક કેમ છે?

કોઈ પણ નાણાંકીય સંસ્થા (entity)ની દેખરેખ કરતી વખતે રિઝર્વ બેંકને સૌથી વધુ ચિંતા એ થાપણદારોના હિતોની સુરક્ષા છે. થાપણદારો કોઈ પણ સંસ્થા (entity)માં માત્ર ભરોસા ઉપર ડિપોઝિટ મૂકે છે. પેલા રોકાણકાર જેવું નહીં, કે જે કંપનીના શેરોમાં એ ઈરાદે રોકાણ કરે છે કે કંપનીના સ્થાપકો સાથે જોખમની તેમજ વળતરની વહેંચણી કરી શકે છે. તેથી થાપણદારોના હિતોની સુરક્ષા એ નાણાંકીય નિયમનમાં સર્વોચ્ચ બાબત છે. બેંકો એ સૌથી વધુ નિયમિત નાણાંકીય સંસ્થાઓ છે. ડિપોઝિટ ઈન્સ્યોરન્સ અને કેડિટ ગેરન્ટી કોર્પોરેશન, જે કોઈ બેંક નિષ્ફળ જાય તો રૂપિયા એક લાખ સુધીની ડિપોઝિટનો વિમો ચૂકવે છે.

(૧૯) કઈ નોન-બેંકિંગ કંપનીઓને રિઝર્વ બેંક દ્વારા ચોક્કસ રીતે ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટેની સત્તા આપવામાં આવેલ છે?

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એવી NBFC કે જેમને ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે કાયદેસરનું સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન આપવામાં આવ્યું હોય તેવી કંપનીઓનું એક લીસ્ટ તેની વેબસાઈટ ઉપર જાહેર કરે છે. Website : www.rbi.org.in
→ Sitemap → NBFC List → List of NBFCs Permitted to accept deposits. ક્યારેક કેટલીક કંપનીઓને ટૂંક સમય માટે ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે પ્રતિબંધિત કરવામાં આવે છે. તો આવી ટૂંક સમય માટે ડિપોઝિટ સ્વીકારવા પ્રતિબંધિત કરેલ હોય તેવી NBFCનું લીસ્ટ પણ તેની વેબસાઈટ પર જાહેર કરે છે. રિઝર્વ બેંક આ બંને લીસ્ટને અપડેટ કરે છે. આથી જાહેર જનતાને NBFCમાં થાપણ મૂકતાં પહેલાં આ બંને લીસ્ટ બરાબર ચેક કરવાનું જણાવવામાં આવે છે.

(૨૦) શું કો. ઓપરેટીવ કેડિટ સોસાયટી જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ એકઠી કરી શકે?

ના. કો. ઓપરેટીવ કેડિટ સોસાયટીઓ સાધારણ જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે નહિ. તેઓ ફક્ત તેમના મેમ્બરો પાસેથી, તેમના પેટા નિયમો (બાય-લોઝ)માં સૂચવવામાં આવેલી લિમિટ સુધી જ ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકશે.

- (૨૧) શું સેલેરી અર્નર્સ સોસાયટી જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ એકઠી કરી શકે ?
ના, આવા પ્રકારની સોસાયટીઓ પગારદાર કર્મચારીઓ માટે રચવામાં આવેલ હોય છે અને તેથી તે ફક્ત તેમનાં સભ્યો પાસેથી જ ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે છે અને જાહેર જનતા પાસેથી નહીં.
- (૨૨) કંપની કે જે રિઝર્વ બેંકમાં રજીસ્ટર્ડ ન હોય અને બિન અધિકૃત રીતે જનતા પાસેથી થાપણો (ડિપોઝિટ) એકઠી કરતી હોય અથવા તો NBFC સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન મેળવ્યા સિવાય ધિરાણ અથવા રોકાણની પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ હોય તો રિઝર્વ બેંકને તેની જાણ કરી રીતે થાય છે ?
જો કોઈ NBFC બિન અધિકૃત રીતે જનતા પાસેથી ડિપોઝિટો એકઠી કરતી હોય કે બિન અધિકૃત રીતે ધિરાણ કે રોકાણની કામગીરીમાં સામેલ થતી હોય તો રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાને તેની જાણ તેમને મળેલી ફરિયાદો દ્વારા બેંકિંગ ઉઘોગના માધ્યમથી અને કંપનીઓના સ્ટેચ્યુટરી ઓડિટરોના Exception Reports ઉપરથી થાય છે. આ ઉપરાંત રિઝર્વ બેંક સમાચાર પત્રોમાંથી એકઠી કરેલ માર્કેટ ઈન્ટેલિજન્સ મારફતે, રિઝર્વ બેંકના પ્રાદેશિક કાર્યાલયોમાંથી એકઠી કરેલી માહિતી અને અન્ય સાધનો દ્વારા પણ આની જાણકારી મેળવે છે.
બીજું રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ એક સંસ્થાકીય રચના તેની બધા જ પ્રાદેશિક કાર્યાલયોમાં અમલમાં મૂકી છે, જે હેઠળ નાણાકીય ક્ષેત્રનાં નિયમનકારો સાથે સંકલન સાધવા સ્ટેટ લેવલ કો. ઓર્ડિનેશન કમીટી (SLCC) રચનાની વ્યવસ્થા અમલમાં મૂકી છે. એ એસએલસીસીના સભ્યોમાં રાજ્ય સરકારના ગૃહ અને કાયદા વિભાગના અધિકારીઓ, કંપનીઓના રજીસ્ટ્રાર, કંપનીઓ બાબતના મંત્રાલયના પ્રાદેશિક ડાયરેક્ટર, નેશનલ હાઉસિંગ બેંક, સેબી, રજીસ્ટ્રાર ઓફ ચીટ્સ અને આઈસીએઆઈ (ICAI) હોય છે. નાણાકીય સંસ્થાઓની બિન અધિકૃત પ્રવૃત્તિઓની માહિતીની આપ-લે માટે આ (SLCC) દરેક મહિને મળે છે.
- (૨૩) શું કોઈ ધંધાનો માલિક / ભાગીદારી પેઢી કે જેઓ કોઈ રજીસ્ટર્ડ NBFC સાથે સંલગ્ન હોય કે ન હોય, તો પણ જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ એકઠી કરી શકે ?
ના, ધંધાનો માલિક અને ભાગીદારી પેઢી એ કાયદેસર રીતે સંસ્થાપિત બોડી તરીકે ગણાતા નથી. તેઓ UIB છે. તેથી રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ પ્રમાણે તેઓ જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ એકઠી કરવા માટે પ્રતિબંધિત છે.
- (૨૪) એવી ઘણી ઘરેણાંની દુકાનો છે કે જે જનતા પાસેથી હપ્તામાં રૂપિયા સ્વીકાર કરે છે તો શું તે ડિપોઝિટ તરીકે ગણાય ?
તે એ બાબત ઉપર આધાર રાખે છે કે નાણાંનો સ્વીકાર એડવાન્સ પેટે ઘરેણાંની ભવિષ્યમાં ડિલીવરી કરવા માટે કરવામાં આવ્યો છે કે કેમ અથવા તો નાણાંની રકમ ભવિષ્યમાં વ્યાજ સાથે પરત કરવાના વચન સહિત સ્વીકારવામાં આવેલ છે કે કેમ? ઝવેરાતની દુકાનોમાં હપ્તાથી સ્વીકારેલ નાણાં, જે તેનો હેતુ કરારની મુદત પતે ત્યારે ઘરેણાંની ડિલીવરી આપવાનો હોય તો તે ડિપોઝિટ નથી. જો પૈસા સ્વીકારવાના બદલામાં ઘરેણાંની દુકાન તે મુદ્દલ અને વ્યાજની રકમ વ્યાજ સાથે પરત આપવાનું વચન આપતી હોય તો તે ડિપોઝિટના સ્વીકાર તરીકે ગણાય.
- (૨૫) અન ઈન કોર્પોરેટેડ બોડી (UIBs) જો જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારે તો કયા પગલાં લઈ શકાય ? જો કોઈ, ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે બિન અધિકૃત NBFC તેના પ્રમોટરો દ્વારા ઉભા કરાયેલ પ્રોપ્રાયટરશીપ / ભાગીદારી પેઢીનો ડિપોઝિટ એકઠી કરવા માટે ઉપયોગ કરે તો શું ?
આવી બિન સ્થાપિત બોડી (UIB) જો જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ એકઠી કરતી જણાય તો તે ફોજદારી પગલાં માટે જવાબદાર બનશે. બીજું નોન - બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપનીઓ માટે આવી UIBs જોડે જોડાવાની મનાઈ ફરમાવામાં આવી છે. જો કોઈ નોન - બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ કંપની રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટની વિરુદ્ધમાં આવી પ્રોપ્રાયટર / ભાગીદારી પેઢી સાથે જોડાય તો તે ફોજદારી ધારા હેઠળ કેસ માંડવા માટે જવાબદાર રહેશે અથવા તો નાણાકીય સંસ્થામાં થાપણદારોના હિતોની રક્ષા માટે જો કોઈ એવો કાયદો રાજ્ય સરકાર દ્વારા ઘડવામાં આવ્યો હોય તો તે હેઠળ પગલાં લઈ શકશે.
- (૨૬) જો કોઈ નાણાકીય કંપની તેના મુખ્ય ધંધા તરીકે ધિરાણ અથવા રોકાણને અપનાવે અને રિઝર્વ બેંક પાસેથી સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન ન મેળવે તો કયા પગલાં લઈ શકાય ?
જો કોઈ કંપનીઓ કે જેમના માટે રિઝર્વ બેંક સાથે NBFC નું રજીસ્ટ્રેશન કરાવવું જરૂરી છે, તેઓ જો રજીસ્ટ્રેશન વગર નોન બેંકિંગ ફાઇનાન્સિયલ પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે ધિરાણ, રોકાણ કે ડિપોઝિટનો સ્વીકાર, જો તે તેમના મુખ્ય ધંધા તરીકે કરતી

જણાય તો રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા તેમની ઉપર પેનલ્ટી/દંડ કરી શકે, તેમના ઉપર કોર્ટમાં કાર્યવાહી પણ કરી શકે છે. જો જાહેર જનતાના કોઈ વ્યક્તિને આવી કોઈ બોડી કે જે નોન-બેંકિંગ ફાઈનાન્સિયલ પ્રવૃત્તિ કરતી હોય અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની વેબસાઈટના અધિકૃત કંપનીઓના લીસ્ટમાં ન હોય તો આવી વ્યક્તિએ નજીકના રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના પ્રાદેશિક કાર્યાલયને તેની જાણ કરવી જોઈએ કે જેથી રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૩૪ની જોગવાઈઓના ભંગ બદલ તેની સામે પગલાં લઈ શકાય.

(૨૭) નોન બેંકિંગ ફાઈનાન્સિયલ કંપનીઓ તેમની પાસેથી નાણાં ઉછીના લેનારાઓ સામે ખૂબ ઉચું વ્યાજ વસુલ કરે છે તો શું આવી NBFC માટે તેમની પાસેથી ઉછીનાં નાણાં લેનાર પાસે લેવામાં આવતાં વ્યાજની કોઈ ટોચ મર્યાદા છે?

નાણાંકીય સંસ્થાઓ (NBFC - માઈક્રો ફાઈનાન્સ ઈન્સ્ટિટ્યુશન સિવાયની) દ્વારા તેમના ગ્રાહકો પાસેથી લેવામાં આવતા વ્યાજના દરોને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ અંકુશ મુક્ત કરેલ છે. કંપનીઓ દ્વારા લેવામાં આવતા વ્યાજના દરો એ NBFC અને તેની પાસેથી ધિરાણ મેળવનારાઓ વચ્ચે લોનનો જે કરાર થયો હોય તેની શરતો પ્રમાણે તેનું સંચાલન થાય છે.

જો કે NBFC એ પારદર્શી બનવું જોઈએ અને વ્યાજનો દર અને જુદા જુદા પ્રકારના ધિરાણ લેનારાઓ માટે લાગુ પડતા વ્યાજના દર એ ધિરાણ લેનારાઓને તેમના અરજી પત્રકમાં અને મંજૂરી પત્રના પત્રવ્યવહારમાં સ્પષ્ટપણે જાહેર કરવા જોઈએ.

(૨૮) એ વ્યક્તિઓ / નાણાંકીય કંપનીઓ કે જે રિઝર્વ બેંક દ્વારા નિયમન થાય છે તેવો ખોટો પ્રચાર કરે તો તેની સામે કયા પગલાં લઈ શકાય?

કોઈ પણ નાણાંકીય સંસ્થા (entity) કે બિન સ્થાપિત સંસ્થા (UIB) જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ એકઠી કરવા માટે તેમને ગુમરાહ કરે કે તેને રિઝર્વ બેંક દ્વારા કન્ટ્રોલ કરાતી પેઢી છે તો તે ગેરકાયદેસર છે અને તે ઈન્ડિયન પિનલ કોડ (ભારતીય ફોજદારી ધારા) હેઠળ ફોજદારી કાર્યવાહી માટે જવાબદાર છે. આ બાબતની માહિતી રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની નજીકની ઓફિસ અને પોલીસને આપવી.

(૨૯) ચીટ ફંડસ દ્વારા નાણાંનો અને ડિપોઝિટ દ્વારા નાણાંનો સ્વીકાર એ બંને વચ્ચે શું ફરક છે?

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ ૧૯૩૪ માં ડિપોઝિટની વ્યાખ્યા એ રીતે આપવામાં આવી છે કે ડિપોઝિટ એટલે કોઈ પણ રીતે નાણાં એકઠા કરવા તે સિવાય કે શેર મૂડી તરીકે એકઠા કરવામાં આવ્યા હોય કે સીક્યોરીટી ડિપોઝિટ, અર્નેસ્ટ મની ડિપોઝિટ, માલ કે સેવા કે ખરીદ માટે અગાઉથી આપેલ એડવાન્સ, બેંકો તથા નાણાંકીય સંસ્થાઓ પાસેથી લીધેલ લોન અને ચીટ ફંડનો ફાળો. ચીટ ફંડની પ્રવૃત્તિ મેમ્બરો દ્વારા ચીટને હામામાં ફાળો આપવાની પ્રવૃત્તિ છે. જેમાં દરેક વારાફરતી ચીટ અને ચીટની રકમ લઈ લે છે. આવા ફાળાને ડિપોઝિટની વ્યાખ્યામાંથી ચોક્કસ અલગ કરવામાં આવેલ છે અને તે ડિપોઝિટ તરીકે ગણી શકાય નહીં. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની ચીટ ફંડસ એ ફાળો ઉઘરાવી શકે, પરંતુ ઓગસ્ટ ૨૦૦૯ થી રિઝર્વ બેંકે ચિટ ફંડોને ડિપોઝિટ ઉઘરાવવા પ્રતિબંધ કરમાવેલ છે.

(૩૦) કોઈને એવી NBFC કંપનીઓનું લીસ્ટ જોઈતું હોય કે ધિરાણ અને રોકાણની પ્રવૃત્તિ કરતી હોય, ડિપોઝિટ ન લેતી હોય અને રજીસ્ટર્ડ હોય તો તે કયાંથી મળે?

ડિપોઝિટ નહીં લેતી NBFC જે કાયદેસર રીતે સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન ધરાવે છે અને જેને નાણાં ધીરવાનો અને રોકાણ કરવાની પરવાનગી મળેલ છે તેનું લીસ્ટ રિઝર્વ બેંકની Website : www.rbi.org.in → Sitemap → NBFC List → List of NBFCs not accepting public deposit પરથી મળી શકે છે.

(G) ડિપોઝિટ સુરક્ષાના મુદ્દાઓ

(૩૧) થાપણદારે NBFC માં ડિપોઝિટ મૂકતી વખતે કયા પ્રકારની સાવધાની રાખવી જોઈએ?

કોઈ પણ NBFC માં ડિપોઝિટ મૂકવા માગતા ડિપોઝિટરે ડિપોઝિટ મૂકતા અગાઉ નીચેની બાબતો સુનિશ્ચિત કરવી જોઈએ.

(i) જે તે NBFC રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયામાં રજીસ્ટર્ડ છે અને રિઝર્વ બેંક દ્વારા ડિપોઝિટો સ્વીકારવા માટે સ્પષ્ટ રીતે અધિકૃત છે. ડિપોઝિટ સ્વીકારતી NBFC નું જે ડિપોઝિટ સ્વીકારવા અધિકૃત છે તેનું લિસ્ટ Website : www.rbi.org.in →

Sitemap →NBFC List પર પ્રાપ્ત છે. ડિપોઝિટર જે NBFC પબ્લીક પાર્સેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારતી હોય તેનું લિસ્ટ ચેક કરવું જોઈએ. અને એ ચેક કરવું જોઈએ કે તે કંપની જેમને ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે પ્રતિબંધ ફરમાવેલ છે તેવી કંપનીઓના લિસ્ટ કે જે Website : www.rbi.org.in → Sitemap → NBFC List NBFCs which have been issued prohibitory orders, winding up petitions filed and legal cases under Chapter III B, III C and others, માં તો નથી ને?

- (ii) NBFC એ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા જારી કરેલ સર્ટિફિકેટ ઓફ રજીસ્ટ્રેશન (નોંધણીનું પ્રમાણપત્ર) તેની સાઈટ પર સહજ રીતે દેખાય તેવી જગ્યાએ દેખાડેલ છે. સર્ટિફિકેટ એ દર્શાવતું હોવું જોઈએ કે NBFC રિઝર્વ બેંક દ્વારા ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે અધિકૃત છે. થાપણદારોએ ખાતરી કરવા માટે સર્ટિફિકેટ ચકાસવું જોઈએ કે આ NBFC ડિપોઝિટ સ્વીકારવા અધિકૃત છે.
- (iii) NBFC દ્વારા ડિપોઝિટરને ચૂકવવા પાત્ર મહત્તમ વ્યાજનો દર ૧૨.૫% થી વધુ હોવો જોઈએ નહીં. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા વિશાળ આર્થિક સ્થિતિ સંજોગો પ્રમાણે વ્યાજ દરોને બદલતી રહે છે. રિઝર્વ બેંક વ્યાજના દરોમાં બદલાવ ને તેની Website : www.rbi.org.in → Sitemap → NBFC List → FAQs ઉપર જાહેર કરે છે.
- (iv) ડિપોઝિટરે ડિપોઝિટ મૂકવા બદલ દરેક રકમ માટે યોગ્ય રસીદ મેળવવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. રસીદ કંપની દ્વારા અધિકૃત અધિકારીની સહી સાથેની હોવી જોઈએ અને રસીદમાં ડિપોઝિટ મૂક્યા તારીખ, ડિપોઝિટરનું નામ, આંકડા અને શબ્દોમાં ડિપોઝિટની રકમ, ચૂકવવા પાત્ર વ્યાજનો દર, ડિપોઝિટ પાક્યા તારીખ અને પાકતી રકમ જણાવવી જોઈએ.
- (૩૨) ઉંચા વ્યાજના દરો પ્રોમિસ કરતી સ્કીમો કે જેમાં પૈસા ગૂમ થવાની શક્યતા હોય તેમાં જાહેર જનતાને અગાઉથી ચેતી જવા માટે કયા પ્રકારની સાવધાની રાખવી જોઈએ?
- ઉંચા વળતરનો દર પ્રોમિસ કરતી હોય તેવી કોઈ પણ સ્કીમમાં રોકાણ કરતા પહેલા એ વાતની ખાતરી કરવી જોઈએ કે ઉંચા વળતરની પ્રોમિસ કરતી આ સંસ્થા (entity) નાણાંકીય ક્ષેત્રનો નિયમનકારોમાંથી કોઈ પણ એક નિયમનકારમાં નોંધણી (રજીસ્ટર્ડ) થયેલ છે અને તે ફંડ ડિપોઝિટ સ્વરૂપે/કે અન્ય સ્વરૂપે સ્વીકારવા માટે અધિકૃત છે. જો વ્યાજ કે વળતરનો દર ખૂબ જ ઉંચો પ્રોમિસ થયેલ હોય તો રોકાણકારોએ સાધારણ રીતે સાવધ થવું જોઈએ. ફંડ સ્વીકારતી સંસ્થા (entity) એ વચન આપે છે તેનાં કરતાં વધુ કમાણી કરતી ન હોય તો આ એકમ રોકાણકારોને વચન આપ્યું છે તે પ્રમાણે નાણાં પાછા આપી શકશે નહીં. વધુ કમાણી કરવા માટે સંસ્થા (entity) પોતે જ રોકાણ કરે છે તેના ઉપર ખૂબ જ જોખમ લેવું પડશે. જેટલું જોખમ વધારે તેટલું તેનું રોકાણ વધારે સહાત્મક રહેશે કે જેના પર ઉંચા વળતરની ખાતરી રહેશે નહીં. તેથી, એવી સ્કીમો કે જે ઉંચા વ્યાજનો દર ઓફર કરતી હોય કે જેમાં પૈસા ફસાઈ જવાની શક્યતા વધારે હોય તેનાથી જનતાએ પોતાને સાવધ રાખવી જોઈએ.
- (૩૩) NBFC દ્વારા એકઠી કરેલ ડિપોઝિટોની પરત ચૂકવણી માટે કોઈ ગેરન્ટી આપે છે ?
- ના, રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા NBFCs દ્વારા ડિપોઝિટની પરત ચૂકવણીની કોઈ ગેરન્ટી આપતી નથી. તે ડિપોઝિટ એકઠી કરવા માટે અધિકૃત છે તે છતાં પણ રોકાણકારોએ NBFC માં ડિપોઝિટ મૂકતી વખતે જાણકાર નિર્ણયો લેવા જોઈએ.
- (૩૪) જો કોઈ NBFC ડિપોઝિટ ની મુદ્દલ રકમ અને વ્યાજની રકમ ચૂકવવામાં નિષ્ફળ જાય તો ડિપોઝિટર કયા પગલાં લઈ શકે? એવી કોઈ NBFC કે જે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયામાં રજીસ્ટર્ડ છે તે જો ડિપોઝિટરનાં નાણાં પરત કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો ડિપોઝિટર તે NBFC વિરુદ્ધ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની નજીકની ઓફિસમાં ફરિયાદ કરી શકે છે. ડિપોઝિટરો, કંપની દ્વારા ૧૯૫૬ હેઠળ રચાયેલ કંપની લો બોર્ડનો પણ સંપર્ક કરી શકે છે અથવા તો સિવિલ કોર્ટ કે ગ્રાહક તકરાર નિવારણ ફોરમમાં પોતાના પૈસાની રિકવરી માટે જઈ શકે છે. અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ રાજ્ય સરકારનાં પોલિસ ઓથોરિટી - રાજ્ય પોલીસની આર્થિક ગુના નિવારણ શાખામાં પણ ફરિયાદ નોંધાવી શકશે. કેટલાક રાજ્યોએ થાપણદારોના હિતોની સુરક્ષા (Financial establishment માં) એક્ટ નામનો કાયદો પસાર કરેલો છે કે જે રાજ્યને આવી સંસ્થાઓ (entities)ની મિલકત જપ્ત કરવાનો અને જે રકમની આવક થાય તેને થાપણદારોમાં વહેંચી દેવાનો અધિકાર આપે છે.
- (૩૫) મુક્તિ આપવામાં આવેલ હોય તેવી કેટેગરીની કોઈ પણ NBFC ડિપોઝિટ સ્વીકારી/ધારણ કરી શકે ?
- ના. NBFCs કે જેમને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટની જોગવાઈઓ કે આદેશોમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે તેવી

કંપનીઓ જાહેર જનતા પાસેથી ન તો ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકે કે ના ડિપોઝિટ ધારણ કરી શકે, કેમ કે ડિપોઝિટ ન સ્વીકારવી - ધારણ ન કરવી એ તેમને મુક્તિ આપવાની શરતોમાંની એક શરત છે. જો કે હાઉસિંગ ફાયનાન્સ કંપની, નેશનલ હાઉસિંગ બેંકે પરવાનગી આપી હોય તેટલી લિમિટ સુધી ડિપોઝિટ સ્વીકારી શકશે.

(૩૬) **NBFC ના થાપણદારોનાં હિતોની સુરક્ષા માટે રિઝર્વ બેંક શું કરે છે ?**

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ NBFC સ્વસ્થ લાઇન ઉપર કામકાજ કરી શકે તે માટે ડિપોઝિટ સ્વીકારવા માટે વિસ્તૃત નિયમો જારી કરેલ છે કે જેમાં કેટલી રકમ સુધી ડિપોઝિટો એકઠી કરી શકાય. ફરજિયાત કેડિટ રેટીંગ, થાપણદારોને પરત ચૂકવણી માટે તરલ અસ્ક્યામતોની જાળવણી, ડિપોઝિટના હિસાબો જાળવવાની રીતો, દુરંદેશીના નિયમો પૂરતી મૂડી જાળવવાના નિયમો સહિત, ધીરાણ / રોકાણ પરની મર્યાદા અને NBFCનું ઈન્સપેક્શન તદ્દુપરાંત અન્ય. જો બેંકને કોઈ પણ NBFCનાં ઓડિટ - ઈન્સપેક્શન દરમ્યાન અથવા તો ફરિયાદો માફરતે અથવા તો માર્કેટ ઈન્ટેલિજન્સ મારફતે એવું જાણવા મળે કે કોઈ ચોક્કસ NBFC રિઝર્વ બેંકના આદેશોનો અમલ કરતી નથી, તો તેવી NBFCને વધુ ડિપોઝિટ સ્વીકારવા ઉપર પ્રતિબંધ લાદી શકે છે અને તેની મિલકતો વેચવા ઉપર પ્રતિબંધ લાદી શકે છે. વધુમાં જો કોઈ થાપણદારે કંપની લો બોર્ડમાં ફરિયાદ કરી હોય અને કંપની લો બોર્ડ પરત ચૂકવણીનો આદેશ કર્યો હોય અને NBFCએ કંપની લો બોર્ડના આદેશનું પાલન કર્યું ન હોય તો રિઝર્વ બેંક એ NBFC સામે ફોજદારી કેસ અને તે કંપનીને સમેટી લેવા સહિતની કાર્યવાહી કરી શકે છે.

વધુ અગત્યનું કે જો માર્કેટ ઈન્ટેલિજન્સ રિપોર્ટસ, ફરિયાદો, કંપનીઓના સ્ટેચ્યુટરી ઓડિટરોનાં Exception Reports કે SLCCC ની મિટિંગમાં મળેલ માહિતી વગેરે ઉપરથી, રિઝર્વ બેંકના આદેશો - નિયમોનો ભંગ થતો હોવાનું માલુમ પડે તો રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા તુરંત જ પેનલ્ટી લાદવાના અને કાયદાકીય કાર્યવાહી સહિતના પગલાં લેવાનું શરૂ કરી દે છે. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા સ્ટેટ લેવલ કો. ઓર્ડિનેશન કમિટીની મિટિંગમાં તરત જ આ માહિતીની આપલે નાણાકીય ક્ષેત્રના બધા જ નિયમનકારો અને એન્ફોર્સમેન્ટ એજન્સીઓ સાથે કરે છે.

જાહેર હિતની એક પ્રમુખ સંસ્થા તરીકે અને જાહેર નીતિના પગલાંનાં એક ભાગ રૂપે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, જનતાના મહા મુસીબતે કમાયેલા નાણાંનું રોકાણ કરતી વખતે સાવધાની રાખવાની જરૂરિયાત અંગે ઘણાં પગલાંઓની પહેલ કરવામાં આગળ રહી છે. આવા પગલાંમાં પ્રિન્ટ મિડિયામાં સાવધાન રહેવાની નોટિસો જારી કરવાનું, માહિતીકારક અને કેળવણીકારક પુસ્તિકાઓ અને ચોપાનિયાઓની વહેંચણી કરવાનું અને જાગૃક્તા આઉટ રીચના પ્રોગ્રામોમાં જનતા સાથે નજીકથી વાતચીત - સંવાદો દ્વારા ટાઉનહોલના પ્રસંગોમાં, રાજ્ય સરકાર દ્વારા પ્રોત્સાહિત વ્યાપાર મેળાઓ અને પ્રદર્શનોનો સમાવેશ થાય છે. કેટલીક વખત, મોટું સરકયુલેશન ધરાવતા સમાચારપત્રો (અંગ્રેજી અને દેશી ભાષાના)ને કાયદેસર રીતે સ્થાપિત નહીં થયેલી સંસ્થાઓ (UIB entities)ની ડીપોઝિટ સ્વીકારવાની ઈચ્છતી જાહેરાતો નહીં છાપવાની વિનંતી પણ કરે છે.

(૩૭) **રાજ્ય સરકારો દ્વારા નાણાકીય પેઢીઓમાં થાપણદારોના હિતોની સુરક્ષાનો કાયદો ઘડવાનો હેતુ શો છે ?**

આ કાયદો ઘડવા માટેનો હેતુ થાપણદારોના હિતોની સુરક્ષા છે. આરબીઆઈ એક્ટની જોગવાઈઓ, રિઝર્વ બેંકને દુરંદેશી નિયમો જારી કરવા સમર્થ કરે છે કે જેથી નાણાકીય સંસ્થાઓ (entities) સ્વસ્થ રીતે કામ કરી શકે. રિઝર્વ બેંક એ સિવિલ બોર્ડી છે અને આરબીઆઈ એક્ટ એ સિવિલ કાયદો છે. બન્નેમાં, કસૂરવાર કંપનીઓ, એકમો કે તેના અધિકારીઓની મિલકતો જમ કરી વેચી ને રીકવરી કરી શકાય, તેવી ચોક્કસ જોગવાઈઓ નથી. રાજ્ય સરકારનું તંત્ર, આ અસરકારક રીતે કરી શકે છે. નાણાકીય Establishmentsમાં થાપણદારોના હિતોની સુરક્ષાનો કાયદો રાજ્ય સરકારોને કસૂરવાર કંપનીઓ, સંસ્થાઓ (entities) કે તેમનાં અધિકારીઓની મિલકત જમ અને વેચવાની પૂરતી સત્તા આપે છે.

(૩૮) **શું નાણાકીય એકમો (Financial Estblishments માં) થાપણદારોનાં હિતોની સુરક્ષાનો કાયદો પસાર કરવાથી બિન સ્થાપિત સંસ્થાઓ (UIBs) અને કંપનીઓ દ્વારા બિન અધિકૃત રીતે ડીપોઝિટ એકઠી કરવાની પ્રવૃત્તિ પર લગામ લગાવવામાં સહાય કરશે ?**

હા, ઘણે અંશે. આ કાયદો, કોઈ પણ, સંસ્થા (entity) કે કંપની બિન અધિકૃત રીતે ડીપોઝિટ એકઠી કરતી હોય તેવા ગુનાને કોર્પોરેટિવ ગુનો બનાવે છે એટલે કે એવી સંસ્થાઓ (entities) કે જે બિન અધિકૃત રીતે ડિપોઝિટો સ્વીકારવામાં પડી હોય અથવા ગેરકાયદેસર રીતે નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ કરતી હોય તેમને કેદમાં નાંખી શકાય અને તેમની ઉપર કાયદેસરનો મુકદમો માંડી શકાય. આ કાયદા હેઠળ રાજ્ય સરકારોને આવી entitiesની મિલકત જમ કરી લેવાનો અને

સ્પેશ્યલ કોર્ટના હુકમથી તેનો નિકાલ કરવાના અને આવેલી રકમોને થાપણદારોને પરત કરવાની વિશાળ સત્તાઓ આપવામાં આવી છે. રાજ્ય સરકાર/રાજ્યની પોલીસ વ્યવસ્થા તે આવા ગુનેગારો સામે ઝડપથી પગલાં લેવા માટે સારી રીતે સક્ષમ છે. તેથી જ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા બધી જ રાજ્ય સરકારોને થાપણદારોની હિતોની સુરક્ષાનો કાયદો પસાર કરવાનો અનુરોધ કરી રહેલ છે. આજની તારીખે, ૧૬ રાજ્ય સરકારો અને ૧ સંઘ પ્રદેશ આ કાયદો અમલમાં મૂકેલ છે. તેમાં આંધ્ર પ્રદેશ, આસામ, બિહાર, ગોવા, ગુજરાત, હિમાચલ પ્રદેશ, કર્ણાટક, મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, મિઝોરમ, ન્યુ દિલ્હી, તામિલનાડુ, ત્રિપુરા, ઉત્તરાંચલ, સિક્કિમ, મેઘાલય, જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર, અને ચંદીગઢ સંઘ પ્રદેશ. કેટલીક રાજ્ય સરકારોએ થાપણદારોની હિતોની સુરક્ષા માટે તેનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરેલ છે.

(૩૯)

શું રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયામાં ફરિયાદો નિવારણ તંત્રની કોઈ વ્યવસ્થા ગોઠવેલ છે?

જો NBFCs વિરુદ્ધ ફરિયાદો / વ્યથાને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની નજીકની ઓફિસમાં મોકલવામાં આવે તો ફરિયાદો/વ્યથાના નિવારણની સુવિધા માટે સંબંધિત NBFCs સાથે તે મામલો ઉઠાવવામાં આવે છે.

(૪૦)

હજી પણ કેટલીક સિધ્ધાંત વિહીન સંસ્થાઓ (entities) છે કે જે જાહેર જનતાને ફરી ફરી છેતરે છે તો કંપની દ્વારા બિન અધિકૃત રીતે ડિપોઝિટોના સ્વીકાર/બિન અધિકૃત રીતે NBFI બિઝનેસ ઉપર ચાંપતી દેખરેખ વધારવા માટે રિઝર્વ બેંક કેવી રીતે આયોજન કરી રહી છે?

રિઝર્વ બેંક તેની જુદી જુદી પ્રાદેશિક કાર્યાલયોમાં માર્કેટ ઈન્ટેલિજન્સનું કાર્ય વધારી રહેલ છે અને એવી કંપનીઓ કે જેમના રેફરન્સ માર્કેટ ઈન્ટેલિજન્સ મારફતે કે ફરિયાદો મારફતે મળ્યા હોય તેમની નાણાંકીય સ્થિતિ સતત રીતે ચકાસતી રહે છે. આ સંબંધમાં જાહેર જનતાને જ્યારે એ જાણ થાય કે કોઈ નાણાંકીય એકમ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટનો ભંગ કરી રહેલ છે તો સાવધ રહીને અને તરત ફરિયાદ નોંધાવીને તેને ઘણો મોટો ફાળો આપી શકે છે. દા.ત. તેઓ બિન અધિકૃત રીતે ડીપોઝિટો સ્વીકારી રહેલ હોય ત્યારે અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની પરવાનગી વિના, નોન બેંકિંગ ફાઈનાન્સીયલની પ્રવૃત્તિઓ કરી રહેલ હોય ત્યારે. વધુ મહત્વની વાત એ છે કે જે જાહેર જનતા સમજપણપૂર્વકનું રોકાણ કરતી થાય તો આ પેઢીઓ કાર્ય કરી શકશે નહિ. જાહેર જનતાએ એ જાણવું જ જોઈએ કે રોકાણ ઉપરના ઉંચા વળતરમાં જોખમ પણ ઉચું જ હશે. અને સરકારીય પ્રવૃત્તિઓમાં કોઈ ચોક્કસ assured વળતર હોઈ શકે નહીં. રોકાણ કરતાં પહેલાં જનતાએ એ વાતની ખાતરી કરવી જોઈએ કે તેઓ જે એકમો (entities) માં રોકાણ કરી રહ્યાં છે તેનું નાણાંકીય ક્ષેત્રના નિયમનકારોમાંથી કોઈ પણ એક નિયમનકાર દ્વારા નિયમન થાય છે.

(H)

સામુહિક રોકાણ યોજના અને ચીટ ફંડસ

(૪૧)

શું સામુહિક રોકાણ યોજના (સીઆઈએસ)નું રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા નિયમન થાય છે?

ના. સી.આઈ.એસ. યોજનાઓ એવી છે કે જેમાં યુનિટોના બદલામાં નાણાંની અદલ-બદલ થાય છે, એ પછી કોઈ રિસોર્ટમાં ટાઈમની ભાગીદારી હોય, લાકડાં વેચી નફો કમાવાવનો હોય, કોમર્શિયલ પ્લોટ અને બિલ્ડીંગને કેવલપ કરી નફો કમાવવાનો હોય વગેરે. સામુહિક યોજનાઓ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના નિયમનના ક્ષેત્રમાં આવતી નથી.

(૪૨)

એ કઈ ઓથોરિટી છે કે જે સામુહિક રોકાણ યોજનાઓનું નિયમન કરે છે?

સી.આઈ.એસ. માટે SEBI નિયમનકાર છે. આવી સ્કીમોની માહિતી અને તેના સંચાલકો વિરુદ્ધની ફરિયાદો તરત જ SEBI ને તેમજ રાજ્ય સરકારના આર્થિક ગુના નિવારણ શાખા/પોલીસ ડિપાર્ટમેન્ટને મોકલવી.

(૪૩)

શું ચીટ ફંડ ચલાવવાનો ધંધો કાયદા હેઠળ માન્ય છે?

ચીટ ફંડોનું સંચાલન ચીટ ફંડસ એક્ટ ૧૯૮૨ થી થાય છે કે જે કેન્દ્રનો કાયદો છે અને રાજ્ય સરકારો દ્વારા તેનો વહીવટ થાય છે એવા ચીટ ફંડસ કે જે આ કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ (રજીસ્ટર્ડ) હોય તે ચીટ ફંડસનો ધંધો કરી શકે છે.

(૪૪)

જો ચીટ ફંડ કંપનીઓ નાણાંકીય સંસ્થાઓ (entities) છે તો શા માટે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા તેનું નિયમન થતું નથી?

ચીટ ફંડ કંપનીઓનું નિયમન ચીટ ફંડ એક્ટ ૧૯૮૨ થી થાય છે કે જે કેન્દ્રનો કાયદો છે, અને, જેનો અમલ રાજ્ય સરકારો માફતે થાય છે. સન ૨૦૦૮માં રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ ચીટ ફંડ કંપનીઓને જાહેર જનતા પાસેથી ડિપોઝિટો એકઠી કરવા ઉપર પ્રતિબંધ ફરમાવેલ છે. જો કોઈ ચીટ ફંડ કંપની જનતા પાસેથી ડિપોઝિટ સ્વીકારે તો આવા ચીટ ફંડો સામે રિઝર્વ બેંક કાર્યવાહી કરી શકે છે.

(i) મની સરકયુલેશન/મલ્ટી લેવલ માર્કેટિંગ/પોન્ઝી યોજનાઓ/બિન સ્થાપિત બોડી (UIB)

(૪૫) મની સરકયુલેશન/મલ્ટી લેવલ માર્કેટિંગ/પોન્ઝી સ્કીમ એ શું છે ?

મની સરકયુલેશન/મલ્ટી લેવલ માર્કેટિંગ/ચેન માર્કેટિંગ અથવા તો પોન્ઝી સ્કીમ એ એવી યોજનાઓ છે કે જેમાં મેમ્બરોની ભરતી ઉપર તરત જ નાણાંનું વચન અપાય છે. મલ્ટી લેવલ માર્કેટિંગ અથવા તો પીરામિડ જેવા સ્ટ્રક્ચર જેવી સ્કીમોમાં આવક એ કોઈ માલનાં વેચાણ કરતાં વધુમાં વધુ મેમ્બરોની ભરતી કરી, તેમની પાસેથી મજબૂત ફાળો ઉઘરાવવાથી થાય છે. આમાં દરેક મેમ્બર માટે બીજા વધારાના મેમ્બરોની ભરતી કરવાનું ફરજિયાત હોય છે. કેમકે આવી રીતે એકઠા કરેલા ફાળાનો એક ભાગ પિરામિડના સૌથી ઉપર રહેલા મેમ્બરો વચ્ચે વહેંચવામાં આવે છે. આવી સાંકળમાં કોઈ પણ ભંગ થાય તો સમગ્ર પીરામિડ ભાંગી જાય છે, અને આ પીરામિડમાં સૌથી નીચેના મેમ્બરો હોય તેમને જ સૌથી વધુ અસર થાય છે. પોન્ઝી સ્કીમ એ એવી યોજનાઓ છે કે તેમાં ખૂબ જ ઉચું વળતર આપવાના વચનથી જનતા પાસેથી નાણાં ઉઘરાવવામાં આવે છે. આમાં કોઈ પણ પ્રકારની અસ્કયામતોનું સર્જન થતું ન હોવાથી, કોઈ એક ડિપોઝિટર પાસેથી મેળવેલાં નાણાં બીજા ડિપોઝિટરને વળતર તરીકે ચૂકવવામાં આવે છે. જો કે આવક પેદા કરવાની કોઈ પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી, સ્કીમ નભી શકે નહીં તેવી થાય છે અને સ્કીમ ચલાવનાર લોકો માટે એ સ્કીમ ચાલુ રાખી વચન પ્રમાણેનાં વળતર આપવાનું અશક્ય બને છે અથવા મુદ્દલ મૂડી પણ પરત કરવાનું અશક્ય બને છે. સ્કીમ અનિવાર્યપણે નિષ્ફળ જાય છે અને કૃત્ય કરનારાઓ પૈસા સાથે ગાયબ થઈ જાય છે.

(૪૬) શું મની સરકયુલેશન/મલ્ટીલેવલ માર્કેટિંગ/પીરામિડ સ્ટ્રક્ચર સ્કીમમાં નાણાં સ્વીકારવાની પરવાનગી છે ?

ના. મની સરકયુલેશન/મલ્ટીલેવલ માર્કેટિંગ કે પીરામિડ સ્ટ્રક્ચર સ્કીમમાં અને પોન્ઝી સ્કીમોમાં નાણાંના સ્વીકારવાની પરવાનગી નથી. કેમ કે આવી સ્કીમોમાં નાણાંનો સ્વીકાર, એ પ્રાઈઝ ચીટ્સ એન્ડ મની સરકયુલેશન (પ્રતિબંધ) એક્ટ ૧૯૭૮ના કાયદા હેઠળ, તે કોગ્નીઝીબલ ગુનો બને છે.

(૪૭) શું રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની મની સરકયુલેશન/મલ્ટી લેવલ માર્કેટિંગ/પીરામિડ સ્ટ્રક્ચર સ્કીમનું નિયમન કરે છે ?

ના. પ્રાઈઝ ચીટ અને મની સરકયુલેશન સ્કીમો એ પ્રાઈઝ ચીટ્સ અને મની સરકયુલેશન (પ્રતિબંધ) એક્ટ ૧૯૭૮ના કાયદાથી પ્રતિબંધિત છે. આ કાયદાના અમલમાં રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાનો કોઈ રોલ નથી. સિવાય કે કેન્દ્ર સરકારને આ કાયદાના નિયમો ઘડવામાં સલાહ આપવી કે મદદ કરવી.

(૪૮) તો પછી કોણ આવી સ્કીમોનું સંચાલન કરતી સંસ્થાઓ (entities) નું નિયમન કરે છે ?

મની સરકયુલેશન/મલ્ટી-લેવલ માર્કેટિંગ/પીરામિડ સ્ટ્રક્ચર્ડ સ્કીમો એ પ્રાઈઝ ચીટ્સ અને મની સરકયુલેશન સ્કીમ્સ (પ્રતિબંધ) એક્ટ ૧૯૭૮ના કાયદા હેઠળ ગુનો બને છે. આ કાયદો કોઈ પણ વ્યક્તિને આવી ચીટ કે સ્કીમના પાલનમાં તેનો ટેકો આપવા કે આવી કોઈ પ્રાઈઝ ચીટ કે મની સરકયુલેશન સ્કીમ ચલાવવા કે આવી સ્કીમ માટે કોઈ મેમ્બરની ભરતી કરવા કે આવી સ્કીમમાં ચીટ માટે નાણાં સ્વીકારવા કે મોકલીને ભાગ લેવા ઉપર પ્રતિબંધ ફરમાવે છે. આ કાયદાની જોગવાઈઓનો ભંગનો રાજ્ય સરકારો દ્વારા દેખરેખ અને વહીવટ થાય છે.

(૪૯) જો કોઈ આવી સ્કીમ ચાલુ કરે તો શું ?

આવી સ્કીમોની માહિતી/ફરિયાદ જે તે રાજ્ય સરકારના પોલીસ ખાતા કે આર્થિક ગુના નિવારણ શાખાને આપવી જોઈએ. અથવા તો કંપની બાબતોના મંત્રાલયને આપવી જોઈએ. જો રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના ધ્યાન ઉપર લાવવામાં આવશે તો અમે જે તે રાજ્ય સરકારની ઓથોરિટીને તેની જાણ કરીશું.

(૫૦) ફરીયાદના કેસમાં ડીપોઝિટર/થાપણદારે કોની પાસે જવું ?

અહીંયા Anex I & II એમબે ચાર્ટ આપવામાં આવ્યા છે. જે પ્રવૃત્તિઓ અને કયા નિયમનકારો દ્વારા નિયમન થાય છે તે દર્શાવે છે. તેથી હવે ફરિયાદ જે તે નિયમનકર્તાને મોકલવી. જો કોઈ પ્રવૃત્તિ પ્રતિબંધિત પ્રવૃત્તિ હોય તો પીડિત વ્યક્તિ રાજ્યના પોલીસખાતા કે રાજ્ય પોલીસની આર્થિક ગુના નિવારણ શાખાનો સંપર્ક કરી શકે છે અને યોગ્ય ફરિયાદ નોંધાવી શકે છે.

(૫૧) કાયદા દ્વારા સ્થાપિત ન થયેલી બોડી (UIB) જો ડીપોઝિટ એકઠી કરે તો તેની સામે પગલાં લેવાની કોને સત્તા છે ?

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટની કલમ 45T પ્રમાણે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા અને રાજ્ય સરકાર બન્નેને સમાંતર સત્તા આપવામાં આવેલ છે. જરાય ઓછું નહીં, ગુનેગાર સામે તરત જ પગલાં લેવા માટે રાજ્યની પોલીસ કે રાજ્યના આર્થિક ગુના નિવારણ શાખાને તરત જ માહિતી પહોંચાડવી જોઈએ કે જેઓ તુરંત અને યોગ્ય પગલાં લઈ શકે. રાજ્ય સરકારનું તંત્ર

વિશાળ હોવાને કારણે અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ ૧૯૩૪ પ્રમાણે રાજ્ય સરકાર પણ અધિકાર યુક્ત હોવાથી આવી ડિપોઝિટ સ્વીકારતી **UIBs**ની કોઈ પણ માહિતી જે તે રાજ્ય સરકારના પોલીસ ડિપાર્ટમેન્ટ કે આર્થિક ગુના નિવારણ શાખાને તુરત જ આપવી જોઈએ.

ઘણી રાજ્ય સરકારોએ નાણાંકીય એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ્સ (establishments)માં થાપણદારોના હિતોની રાજ્ય સુરક્ષા નામનો કાયદો ઘડેલ છે કે જે રાજ્ય સરકારને યોગ્ય અને સમયસરનાં પગલાં લેવા માટે અધિકારયુક્ત બનાવે છે.

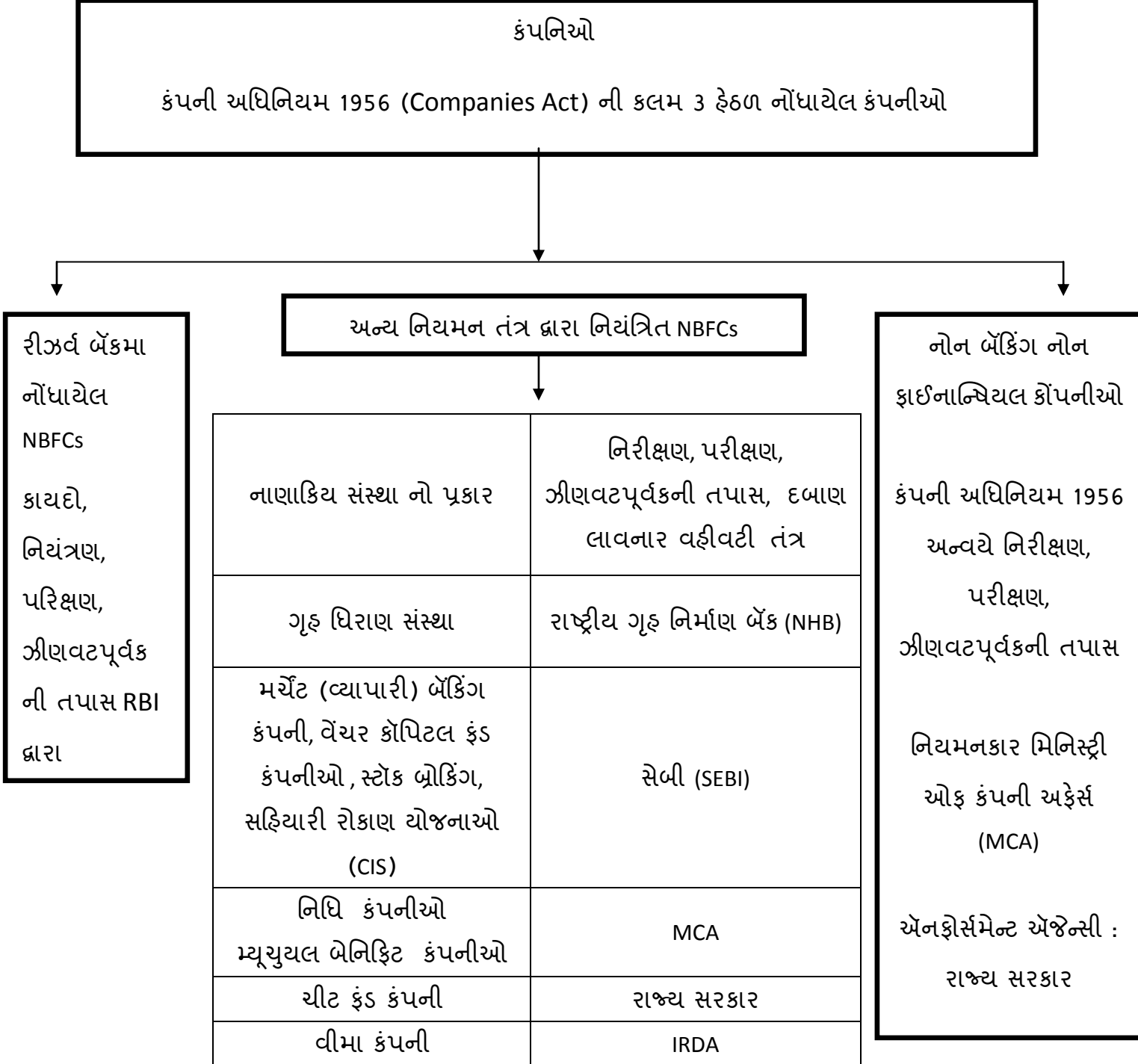
રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટની કલમ 45S, **UIBs** જેવી કે વ્યક્તિ, પેઢીઓ અને કાયદેસર રીતે સ્થાપિત ન થયેલ હોય તેવું વ્યક્તિઓનું જુથ, જે તેઓ નાણાંકીય પ્રવૃત્તિઓ કરતા હોય કે ધંધાના મુખ્ય ભાગ તરીકે ડિપોઝિટ સ્વીકારતા હોય, તેઓ માટે ડિપોઝિટ સ્વીકારવા પ્રતિબંધિત છે. આ કાયદો આવી **UIBs** દ્વારા સ્વીકારાતી ડિપોઝિટને સજાપાત્ર ગુનો, સજા કે દંડ કે બન્ને એવો બનાવે છે.

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ ૧૯૩૪ એ રિઝર્વ બેંક અને રાજ્ય સરકારને બન્નેને આવી **UIB** સામે કોર્ટમાંથી સર્થ વોરન્ટ મેળવી તપાસ કરવાનો અધિકાર આપે છે.

આવા ગુના માટે સંબંધિત ગુનેગાર વ્યક્તિ કે **UIB** વિરુદ્ધ, રિઝર્વ બેંક કે રાજ્ય સરકારના અધિકૃત અધિકારી કાયદાની અદાલતમાં ફરિયાદ દાખલ કરી શકે છે.

CHART-1

નોન બેંકિંગ કંપનિઓનુ નિયમન તંત્ર - સંક્ષિપ્તમા

- NBFC એ નાણાકિય સંસ્થા છે જે ધિરાણ, રોકાણ કે કોઈ પણ યોજના દ્વારા નાણા એકત્રિત કરે છે. પણ તેમા એવી સંસ્થાઓનો સમાવેશ કરવામા આવતો નથી, જે પોતાના મુખ્ય વ્યવસાય તરીકે ખેતીવાડી પ્રવૃત્તિ, ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ, વેપાર અને મિલકતોની ખરીદી તથા વેચાણ કરતી હોય. જે કંપનીઓ પોતાના મુખ્ય વ્યવસાય તરીકે થાપાણો (Deposits) સ્વીકારતી હોય તે પણ NBFC છે.

CHART-II

કંપની સિવાયની સંસ્થાઓ નું નિયમન તંત્ર - સંક્ષિપ્તમાં

કંપની સિવાયની સંસ્થાઓના પ્રકાર

